

Ёшларни Тадбиркорликка Ўргатишнинг Замонавий Педагогик Усуллари Қўллашга Доир

Анвархон Темиров

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутати, мустақил
изланувчи

Аннотация: Мақолада таълим тизимида ёшларни тадбиркорликка ўргатишнинг педагогик усулларининг муҳимлиги жуда катталиги, замонавий дунёда тадбиркорлик қобилиятлари ва кўникмаларини ривожлантириш ёшларнинг ижтимоий ва иқтисодий жихатдан муваффақиятга эришиши учун муҳим омилга айланиши, бунинг бир неча сабаблари мавжуд эканлиги педагогик ўрганишлар асосида таҳлил этилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик қобилиятлари, инновацион тадбиркорлик, социаль тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес, креатив тадбиркорлик, кооператив тадбиркорлик, мобил тадбиркорлик, менторлик ва акселератор дастурлари.

Тадбиркорлик таълимининг аҳамияти ва замонавий талаблари Ёшларга тадбиркорликни ўргатиш бугунги иқтисодий шароитда жуда долзарб ҳисобланади. Замонавий глобал иқтисодиётда анъанавий “бир умрлик касб” тамойили барбод бўлиб, ёшлар фриланс, лойиҳа асосида ишлаш ёки шахсий бизнес юритишга мойил “портфел карьера” йўлидан бормоқдалар¹. Шу боис тадбиркорлик таълими ёшларга янги иш ўринлари яратиш, инновацияларни жорий этиш ва иқтисодий мустақилликка эришиш имконини бериш билан бирга, уларнинг шахсий ривожланишига ҳисса қўшади. Тадбиркорликка оид билим ва кўникмалар нафақат ўз бизнесини бошлашда, балки ҳаётнинг бошқа соҳаларида ҳам фойдали бўлиб, ёшларнинг танқидий ва креатив фикрлаши, муаммоларни ҳал этиши, қатъийлик кўрсатиши каби 21-аср кўникмаларини шакллантиради. Тадбиркорлик таълимига бўлган эҳтиёж халқаро миқёсда ҳам тан олинган. Масалан, Европа Иттифоқи 2004 йилдаёқ барча аъзо давлатларга мактабдан бошлаб олий таълимгача тадбиркорлик таълимини миллий ўқув дастурларига киритишни тавсия этган эди. Тадбиркорликни ўрганиш ёшларни “яратувчан, илғор ва мустақил ишлашга қобил” этиб тарбиялаш, уларда шахсий масъулият ва муроса қилиш қобилиятини ошириш учун муҳим деб ҳисобланади. Зеро, бугунги меҳнат бозори ёш мутахассисдан мустақил фикрлай олиш, масъулиятли қарорлар қабул қилиш ва ижодий ҳаракат қилишни талаб этмоқда.

Анъанавий таълим услублари эса бундай компетенцияларни тўлиқ шакллантира олмайгани таъкидланади. Хусусан, кўплаб мамлакатларда ўқув дастурлари тадбиркорлик маҳоратларини интеграция қилишда етарли эмас; ўқитиш услублари эса ҳали-ҳамон назарий таълимга таянган бўлиб, амалий, тажрибавий ва жамоавий ўқув фаолияти етишмайди. Шунингдек, ўқитувчиларнинг малакаси, мактаб ва бизнес ҳамкорлиги, ва АКТ (ахборот-коммуникация технологиялари) инфратузилмаси нуқсонлари каби омиллар ҳам тадбиркорлик таълими самарадорлигига таъсир қилмоқда. Демак, замонавий талаблар тадбиркорлик таълимига янги ёндашувлар ва педагогик инновацияларни жорий этишни тақозо этмоқда. Тадбиркорлик

¹ Гершанок Г.А. Жизненный цикл в контексте процесса генерации предпринимателей // Проблемы экономики и менеджмента. 2012. № 9. С. 13–22.

таълимида анъанавий маъруза ва назариядан кўра, талабаларни амалиётга жалб этувчи интерактив ва инновацион услублар устунлик қилмоқда. Бугунги кунда халқаро тажрибада қуйидаги асосий педагогик усуллар ёш тадбиркорларни тайёрлашда кенг қўлланилмоқда:

- 1) Дизайн ўйлаш усули (Design Thinking). Дизайн ўйлаш – бу тадбиркорлик таълимида ижодий ва инсонпарварликка асосланган муаммо ечиш ёндашувидир. Мазкур услубда талабалар истеъмолчилар ёки фойдаланувчилар эҳтиёжларини чуқур ўрганиб, “муаммоли вазият”дан инновацион ғоя яратишга ўтказилади. Дизайн ўйлаш жараёнида кенг қамровли ва мултидисциплинар тафаккур муҳим: талабалар дастлаб муаммони кенг қамровда таҳлил қиладилар (дивергент фикрлаш) ва кейин уни аниқлаштириб, ечимга йўналтирилган қарашни шакллантирадилар (конвергент фикрлаш). Бу жараён такрорий прототиплаш ва синов орқали амалга оширилиб, ёшларда “хатолар орқали ўрганиш” маданиятини шакллантиради. Тадқиқотлар кўрсатмоқдаки, дизайн ўйлаш принципларини тадбиркорлик курсларига интеграция қилиш кўп қиррали ўқув муҳитини яратиб, талабаларнинг креативлик ва инновацион қобилиятларини оширади. Дизайн ўйлаш усули тадбиркорликка оид курсларга бевосита қўшиб юбориш мумкин бўлган турли концепция ва воситаларни тақдим этади, масалан, “wicked problem” (мураккаб, аниқ таърифи йўқ муаммолар) билан ишлаш, Т-шаклли компетенциялар (турли соҳалар бўйича билим ва малака уйғунлиги)ни ривожлантириш, жамоада ижодий ишлаш каби тушунчалар. Мутахассисларнинг таъкидлашича, дизайн ўйлаш тадбиркорлик таълимида мултидисциплинар таълимга йўл очувчи жуда қулай усул бўлиб, ўқитувчиларга мавжуд курсларни янги креатив воситалар билан бойитиш имконини беради².
- 2) Лойиҳавий таълим (Project-Based Learning). Лойиҳага асосланган таълим (PBL) талабаларни реал лойиҳа ёки бизнес ғоя устида ишлатиб ўқитишга қаратилган усулдир. Бу ёндашувда ўқув жараёни марказида муайян лойиҳа бўлиб, ўқувчилар унда мураккаб, ҳаётий савол ёки муаммоларни ечиш билан шуғулланадилар. Лойиҳавий таълим талабаларнинг мустақил изланиши ва жамоада ишлашини рағбатлантиради: масалан, улар дастлаб муаммо ёки имкониятни таҳлил қиладилар, кейин режа тузадилар, ғоя асосида прототип ёки ишланма тайёрлайдилар ва яқунда уни тақдим этадилар. Ана шундай босқичма-босқич фаолият орқали талабаларнинг ғоя излаш, режалаш, ижро этиш ва натижа тақдим этиш каби кўникмалари сезиларли равишда ошади. Тадқиқотлар ҳам PBLни жорий этиш орқали талабаларнинг натижалари яхшиланишини қайд этган – яъни лойиҳавий ёндашув талаба иштирокини фаоллаштириб, уларнинг тадбиркорликка оид амалиётини кучайтиради. Масалан, халқаро тажрибада баъзи университетлар талабаларга курс давомида ўз стартапини бошлаш ёки прототип яратиш вазифасини беради. Бунда ўқитувчи маслаҳатчи ва мураббий сифатида иштирок этади, талабалар муаммоларга дуч келганда йўл-йўриқ беради. Шундай қилиб, лойиҳавий таълим конструктивистик муҳит яратиб, ёш тадбиркорларда реал тажриба орқали ўрганишга хизмат қилади.
- 3) Кейс-стади усули (Case Study). Кейс-стади, ёки казус усули, тадбиркорлик ва бошқарув таълимининг анъанавий, бироқ ҳали ҳам долзарб усулларида биридир. Бу ёндашувда талабалар ҳаётда бўлиб ўтган ёки махсус тузилган бизнес ҳолатини (кейс) ўрганадилар ва гуруҳ бўлиб муҳокама қилиб, муаммони ҳал этиш бўйича қарорлар қабул қиладилар. Масалан, йирик компаниянинг муваффақиятга эришиши ёки стартовчи корхонанинг барбод бўлиши ҳақидаги воқеа таҳлил қилиниши мумкин. Кейс методи талабаларда таҳлилий ва стратегик фикрлаш, қарор қабул қилиш, етакчилик ҳамда жамоада мулоқот кўникмаларини ривожлантиради³.

² Староверов В.В. Социальные проблемы молодежного малого предпринимательства. М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2004. 138 с.

³ Позняков В.П. Предпринимательство как ценность и ценности российских предпринимателей // Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты / отв. ред. В.С. Степин. Секция философии, социологии, психологии и права Отделения общественных наук РАН. М.: Наука, 2007. С. 513–528.

Тадқиқот натижаларидан маълумки, кейс усули талабаларда кучли қизиқиш ва мотивация уйғотади, улар воқеий бизнес ҳолатларини ҳал этиш жараёнига жалб қилинганда ўқишга нисбатан фаолроқ бўладилар. Аммо шу билан бирга, мазкур усулдан самарали фойдаланиш учун муайян шарт-шароитларга риоя қилиш лозим. Жумладан, ўқитувчиларни кейс тайёрлаш ва муҳокамани олиб боришга махсус ўқитиш, тадбиркорлик таълими дастурида кейсларни тўғри жойлаштириш, кейс мавзуларини талабаларнинг мутахассислик йўналиши ва қизиқишлари билан боғлаш каби педагогик шартлар бажарилса, кейс-стади усулининг самарадорлиги ошади. Таъкидланишича, бу шартлар бажарилганда, бизнес фанларини ўқитиш сифатлироқ ташкил этилиб, ўқув жараёнида барча иштирокчилар (ўқитувчи ва талабалар) тенг ҳамкорга айланади, профессор модератор ролида чиқади, талабалар эса мустақил фикр юритиб, фаол иштирок этадилар. Демак, кейс-стади усули назарияни амалий ҳаёт билан боғлаш, таҳлил ва мунозара орқали тадбиркорлик компетенцияларини шакллантиришда қимматли восита ҳисобланади.

4) Стартап симуляциялари ва ўйинлар. Стартап симуляцияси – талабаларга виртуал ёки стол ўйини шаклида бизнес юритиш тажрибасини берадиган ўқув услубидир. Симуляцион ўйинларда талабалар “хавфсиз муҳит”да ўз бизнес қарорларини синаб кўрадилар, хато ва тўғри қарорлар оқибатини кўришади. Бундай симуляциялар ҳақиқий ҳаётдаги бизнес жараёнларини моделлаштириб, ўйинчиларига хато қилишдан кўркмасдан тажриба орттириш имкониятини беради. Масалан, Жаҳоннинг етакчи бизнес мактаблари стартап симуляция ўйинларини яратган: Гарвард бизнес мактабида талабаларга янги компания бошлашдаги хаос ва ҳаяжонни ҳис этирувчи мултиплеер симуляция ўйини қўлланилса, Уортон бизнес мактаби “The Startup Game” номли тадбиркорлик бозори симуляциясини ишлаб чиққан бўлиб, бир дарснинг ўзида талабаларни стартапнинг дастлабки беш-олти ойлик жараёнидан ўтказиш имконини беради. Бундай ўйин ва симуляциялар иштирокчилари турли ролларда бўлиб (асосчилар, сармоячилар ва ҳ.к.), қарор қабул қилишади ва бозор шароитига мослашишга ҳаракат қилишади. Илмий тадқиқотларда онлайн стартап симуляциялари талабаларнинг тадбиркорлик билим ва кўникмаларини ошириши, таваккалликка тайёрлик ва ўз кучига ишонч каби факторларига ижобий таъсир кўрсатиши кўрсатилган. Ҳатто қисқа муддатли симуляция ўйинлари тўғридан-тўғри барча иштирокчиларда бизнес бошлаш ниятини оширмаслиги мумкин, аммо улар тадбиркорликка доир ўзини ўзи баҳолаш, бизнес юритишга тайёрлик, таваккалликка муносабат каби жиҳатларни сезиларли даражада яхшилаши аниқланган. Шунингдек, университет ва мактабларда “ҳакатон”лар, бизнес режа танловлари, тезлаштирилган стартап-лагерлари (bootcamp) каби тадбирлар ҳам симуляцион таълимнинг таркибига киради. Масалан, 48 соатлик ёки бир ҳафталик стартап-лагер давомида ёшлар гуруҳларда янги бизнес ғоя ишлаб чиқиб, прототип тайёрлайдилар ва саралов комиссиясига тақдим этадилар – бу жараён уларни жамоавий ишлаш, вақтни бошқариш, инвесторга ғоя сотиш каби амалий малака ва маҳоратларга ўргатади. Шу тариқа, ўйин ва симуляциялар тадбиркорлик муҳитини ўқув аудиториясига олиб кириб, талабаларда амалий тажриба орқали ўрганишни рағбатлантиради. Замонавий педагогикада технологиялардан самарали фойдаланиш тадбиркорлик таълимига янги имкониятлар очмоқда. Хусусан, рақамли платформалар, масофавий таълим воситалари ва виртуал реаллик орқали тадбиркорликни ўрганиш анъанавий дарс чегараларини кенгайтиради. Масофавий ва гибрид таълим моделлари ёшларга дунё бўйлаб мавжуд тадбиркорлик курслари ва онлайн ресурслардан фойдаланиш, халқаро мутахассислар билан мулоқотга киришиш имконини бермоқда. Интерфаол дарслар замонавий таълимнинг муҳим қисмидир: талабаларга маълумотни пассив эшитиш ўрнига, уларни мунозаралар, амалий машқлар ва жамоавий топшириқлар орқали фаол иштирокчига айлантириш мумкин. Бундай интерактив ёндашувлар билан аудиторияда динамик муҳит яратилиб, талабалар ўз билимларини мустақил равишда қўллашга ундадилар. Масалан, интерактив дарсларда кичик гуруҳларда муҳокамалар, кейс ечиш, ролли ўйинлар ёки бизнес симуляцияларидан фойдаланиш орқали ҳар бир талаба жараёнга жалб этилади. Бундан ташқари, тадбиркорлик таълимида турли илғор ахборот технологиялари – масалан, бизнес симуляция дастурлари, онлайн платформа ва

мобил иловалар – фаол қўлланилмоқда. Айрим ўқув курсларида талабалар виртуал бизнес муҳитида рақобатлашадиган дастурлардан фойдаланиб, ўз корпорациясини бошқариш, бозор таҳлили қилиш, молиявий қарорлар қабул қилишни машқ қилади. Бунда тизим реал вақтда фойда-зарарни ҳисоблайди, рақобатчи жамоаларнинг қарорларига мувофиқ бозор шароитини ўзгартиради ва шу йўл билан талабаларга ҳолис қайта алоқа беради. Хусусан, бозор, маркетинг ёки операцияларни бошқаришни ўргатувчи компьютер симуляциялари талабаларда тадбиркорлик тафаккурини шакллантиришда самарали экани кузатилган. Интерактив технологиялар шарофати билан флип-педагогика (flipped classroom) модели ҳам тадбиркорлик таълимига татбиқ этилмоқда. Бу моделда талабалар дарсга тайёргарликни мустақил равишда онлайн видео-маҳрузалар ёки электрон материалларни кўриб чиқиб амалга оширадilar, аудитория вақти эса тўлиқ амалий фаолият ва муҳокамаларга бағишланади. Масофадан туриб ҳамкорлик қилиш воситалари (форумлар, гуруҳвий чатлар, лойиҳа бошқарув платформалари) жамоавий стартап лойиҳалари устида биргаликда ишлашни енгиллаштирмоқда. Шу тариқа, инновацион технологиялар таълим сифати ва қизиқарлилигини ошириб, ўқувчиларни тадбиркорлик муҳитига яқинроқлаштиради.

Ёшларда тадбиркорлик қобилиятларини ривожлантиришда энг самарали йўл – экспериментал таълим, яъни “ўз тажрибасида ўрганиш”дир. Тадқиқотларда таъкидланишича, айнан тажрибавий ўқитиш (experiential learning) ҳақиқий тадбиркорларни етиштиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, худди шифокор ёки учувчиларни амалиёт орқали тайёрлаган каби тадбиркорликка ҳам бевосита амалий фаолият орқали ўргатиш зарурдир. Бунда талабалар назарий билимни реал вазифаларда қўллаб кўрадilar, натижаларни таҳлил қиладilar ва ўз хатоларидан сабоқ оладilar. Тадбиркорликка йўналтирилган тажрибавий ёндашув турли шаклларда бўлиши мумкин: ўз бизнесини йўлга қўйиш (стартап куриш) орқали ўқиш, ҳақиқий лойиҳаларда иштирок этиш, амалиёт ва стажировкалар, “соҳага шўнғиш” (immersive) лойиҳалари, ўқув фирмалари ташкил этиш ва ҳ.к.

Олиб борилган тадқиқотларга кўра, талаба ўз стартапини бошласа, реал ҳаётий ҳолатларда иш кўрса, ҳақиқий лойиҳа ёки бизнес устида ишласа – бу тадбиркорлик таълимидаги педагогик муаммоларни ҳал этишда энг тўғри ечим ҳисобланади. Масалан, Финляндия ва бошқа қатор Европа давлатларида айрим университет ва коллежларда талабаларни дарс жараёнида “ўқув компания”лари ташкил қилишга йўналтиришади – талабалар кичик гуруҳларда ҳақиқий маҳсулот ёки хизмат яратиб, уни бозорга чиқаришга ҳаракат қиладilar. Бу орқали улар маркетинг, молия, жамоа бошқаруви, мижозлар билан ишлаш каби кўникмаларни бевосита амалиётда ўрганадилар. Амалий кўникмаларни оширишнинг яна бир йўли – менторлик ва тадбиркорлар билан ҳамкорлик⁴.

Халқаро тажрибадан маълумки, муваффақиятли ишбилармонлар ёшларга ўрнак бўлиб, улар билан бевосита ишлашганда таълим самараси ортади. Масалан, турли мамлакатларда ёш тадбиркорлар клублари, университет инкубаторлари ёки акселераторлар ёнида менторлик дастурлари амал қилади. Бунда тажрибали бизнес эгалари ёки мутахассислар талабалар билан учрашиб, уларнинг бизнес ғояларини муҳокама қилади, маслаҳат беради, ҳатто кичик лойиҳаларда ҳамкорлик қилади. Бундай шерикликлар талабаларга реал дунёнинг талаб ва муаммоларини тўғридан-тўғри кўрсатади, шу билан бирга, тармоқланиш (networking) имкониятини беради. Тадбиркорлик BOOTCAMPлари ва интенсив тренинглар ҳам амалий билим беришда фойдали. Масалан, АҚШдаги Висконсин университетининг “Wisconsin Entrepreneurial Bootcamp (WEB)” дастури бир ҳафталик интенсив курс бўлиб, у табиий фанлар ва муҳандислик йўналишидаги магистр тадқиқотчиларини технологик стартаплар оламига кириштиришга мўлжалланган. Бу дастурда талабаларга бизнесда имкониятларни кўришдан тортиб тижоратлаштиришгача бўлган асосий тадбиркорлик кўникмалари беш кунда ўзлаштирилади. Халқаро тажриба ёшларни тадбиркорликка ўргатишда замонавий

⁴ Власов Г.Ю. Развитие молодежного предпринимательства на современном этапе // Российское предпринимательство. 2011. № 10, вып. 2 (194). С. 11–16.

педагогик ёндашувларни қўллаш самарали натижалар беришини кўрсатмоқда. Келтирилган мисоллар ва таҳлилий материаллар асосида қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

биринчидан, тадбиркорлик таълими фақат иқтисодий таълим эмас, балки ёшларни ҳаётга тайёрлашнинг муҳим таркибий қисмига айланди. Уларда инновацион фикрлаш, муаммоларни ҳал қилиш, лидерлик ва жамоавий иш кўникмалари шаклланимоқда, бу эса замонавий иқтисодий шароитда ҳар бир шахс учун фойдали ҳисобланади. Иккинчидан, ўқитиш усуллари борасида дунё бўйлаб сезиларли силжиш кузатиляпти – назариядан амалий машғулотларга ўтиш, ўқувчини ўқув жараёни марказига қўйиш, “ҳаракат орқали ўргатиш” тамойили устуворлик касб этмоқда. Бунда дизайн ўйлаш, лойиҳавий таълим, кейс таҳлили, симуляциялар, VR технологиялари, гамификация каби усуллар синергетик тарзда қўлланилса, таълим жараёни қизиқарли, самарали ва хотирада қоларли бўлиши таъминланади. Учинчидан, таълим натижаларини баҳолашда ҳам инновацион ёндашувлар жорий этилиши талабаларнинг ривожланишини тўлиқроқ акс эттиришга имкон бермоқда – компетенциявий, форматив ва ўзини ўзи баҳолаш усуллари ёрдамида ёш тадбиркорларнинг кучли ва кучсиз томонлари аниқланиб, уларга вақтида тавсия ва қўллаб-қувватлаш бериш мумкин. Ўзбекистон шароитида ҳам ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Мамлакатимизда сўнгги йилларда “Start-up tashabbus” каби танловлар, Yozhlar – kelajagimiz жамғармаси грантлари, ёшлар технологик парклари (Youth Techno Park) ташкил этилди. Ушбу имкониятлардан самарали фойдаланиш учун таълим тизимида халқаро тажрибадан келиб чиққан ҳолда бир қатор тавсияларни амалга ошириш зарур: а) Таълим дастурларини янгилаш ва интеграция: Мактаб, коллеж ва олийгоҳларда тадбиркорлик бўйича фан ва модулларни замонавий мазмунда жорий этиш лозим. Уларда назария билан бирга амалий лойиҳалар, кейслар ва ўйинлар ўрин эгаллаши керак. Масалан, олийгоҳларда ҳар бир мутахассисликда “Инновация ва тадбиркорлик” фанини киритиш ва уни дизайн ўйлаш, стартап лойиҳаси тайёрлаш каби машғулотлар билан бойитиш мақсадга мувофиқ. б) Ўқитувчиларнинг малакасини ошириш: Замонавий педагогик усулларни қўллай оладиган ўқитувчилар тайёрлаш муҳим. Ўқитувчи назарий билим берувчидан кўра, маслаҳатчи ва тренер ролига ўтиши лозим бўлади. Шу боис, хорижий тажрибадан келиб чиқиб, маҳаллий ўқитувчилар учун тадбиркорлик таълими методикаси бўйича махсус қайта тайёрлаш курслари, тренинглар ташкил этиш зарур. Масалан, кейс-стади ўтказиш, лойиҳа қилиш, бизнес ўйинларини йўлга қўйиш бўйича амалиётга асосланган ўқувларни ташкил этиш мумкин.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Антонова И. И. Дидактические условия подготовки будущих учителей технологии и предпринимательства основам менеджмента: Дис. ... канд. пед. наук. – Комсомольск-на-Амуре, 1999. – 172 с.
2. Позняков В.П. Предпринимательство как ценность и ценности российских предпринимателей // Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты / отв. ред. В.С. Степин. Секция философии, социологии, психологии и права Отделения общественных наук РАН. М.: Наука, 2007. С. 513–528.
3. Власов Г.Ю. Развитие молодежного предпринимательства на современном этапе // Российское предпринимательство. 2011. № 10, вып. 2 (194). С. 11–16.
4. Ромашина С.Я. Майер А.А. Педагогическая фасилитация сущность и пути реализации в образовании Учеб. Пос. –М. 2010-63 с
5. Courtney Lee Weida. “Crafting Creativity & Creating Craft” Adelphi University, New York, USA. 2014 Sense Publishers.p-82
6. Земцов С.П., Чепуренко А.Ю., Баринаева В.А., Красносельских А.Н. Новая предпринимательская политика для России после кризиса 2020 года // Вопросы экономики. — 2020. — № 10. — С. 44—67.

7. Гершанок Г.А. Жизненный цикл в контексте процесса генерации предпринимателей // Проблемы экономики и менеджмента. 2012. № 9. С. 13–22.